

kritički smatramo svojim uzorom. Tu ćemo se u mnogome morati oslanjati na sebe, dobro paziti kakvo je ono što preuzimamo izvana.

Previše vremena prolazi tako. Treba se trgnuti. Već nastaje ozbiljna šteta i postaje nenadoknadiva. A od filološkoga rada, ustrajnog, temeljitog, valjano usmjerenoga i plodnog, zavisi izravno i položaj hrvatskoga jezika u svijetu. Deklaracijama i zahtjevima, čak i kada je takav nastup djelotvoran, ne postiže se trajna i sadržajna promjena položaja. Treba pokazati da bez valjane i suvisle kroatistike nema dobre serbokroatistike. Dakako, u prvi mah je i među dobrim predstavnicima struke zapanjujuće malo onih kojima je dovoljno stalo do najbolje moguće spoznaje da bi to ozbiljno uzeli do znanja. Ali na dulji rok to ipak ne može ostati bez djelovanja, a jedino će se tako stvari postaviti na pravo mjesto.

Položaj hrvatskoga jezika u svijetu konačno određuje uvjerljiva i valjana kroatistika, kroatistika koja je sama na svjetskoj razini. To znači da je utemeljena u neprijepornoj dokumentaciji, da je metodološki besprijeekorna, da se na spojištima organski slijeva s drugim relevantnim filološkim disciplinama i da, oslonjena na to, smireno i samosvjesno, bez ikakva prizvuka agitacije ili svađalaštva, postavi svoje gledište usredotočeno upravo na jezični izraz hrvatske kulture i duhovnosti. Što strože zahtjeve u tom smislu budemo postavljali sebi, to više i bolje ćemo raditi na promicanju hrvatskoga jezika u svijetu.

SAŽETAK

Radoslav Katičić, sveuč. prof., Beč

UDK 800.853:808.62, izlaganje na znanstvenom skupu
primljeno 25. rujna 1995, prihvaćeno za tisak 2. listopada 1995.

Die kroatische Sprache in der Welt

In diesem Kongreßreferat wird die Lage der kroatischen Sprache in der Welt dargestellt und die Umstände aufgezeigt, die es erschweren, daß ihr ein Status gegeben wird, wie ihn andere Sprachen haben. Es wird auch gezeigt, wie nach Meinung des Referenten erfolgreich daran gearbeitet werden kann, das zu erreichen, und mit welchen Einstellungen und Betätigungen man einem solchen Bestreben schadet.

STANJE I ZADATCI JEZIKOSLOVNE KROATISTIKE*

Dalibor Brozović

oporatno je doba održano osam međunarodnih slavističkih kongresa, od IV. u Moskvi 1958. do IX. u Bratislavi 1993, sve u razmacima od pet godina, a hrvatski su slavisti u organizaciji Hrvatskoga filološkog društva

* Izlaganje 19. rujna 1995. na plenarnom zasjedanju Prvoga hrvatskog slavističkog kongresa u Puli.

sudjelovali s priličnim uspjehom u svima. Jedan od njih odvijao se 1978. i u Zagrebu (i Ljubljani). Održan je nakon II. svjetskog rata i niz jugoslavenskih slavističkih kongresa, na kojima su hrvatski slavisti uza sva ograničenja ipak uspijevali iznositi svoja shvaćanja. Jer kada kažemo *slavisti*, to konkretno znači uglavnom *kroatisti*, budući da su u našim priložima bile u manjini teme posvećene drugim slavenskim jezicima i književnostima i usporednim književnim i jezičnim slavenskim studijima, a i u komparativističkim je radovima hrvatski udjel više ili manje prisutan. No sve to ipak nisu bili n a š i kongresi u pravom smislu riječi. Bili smo gosti, ne i domaćini, pa ni onda kada se koji međunarodni ili jugoslavenski slavistički kongres odvijao na našem tlu, u Hrvatskoj.

Danas se otvara prvi h r v a t s k i slavistički kongres, ovdje u Puli, gradu s višetisućljetnom kontinuiranom povijesti. Ako se hrvatski slavistički kongresi budu održavali svake treće godine kako je predviđeno, u sljedećih će trista godina biti sto takvih kongresa, ali prvim ostaje samo ovaj naš sadanji pulski. Prvi je samo jedan, svi su ostali samo jednima u nizu. To nas obvezuje. Valja podvući crtu i okrenuti novi list. Moje je da govorim o stanju u jezikoslovnoj kroatistici i o zadatcima te filološke discipline.

Ako je temom ovoga izlaganja stanje u jezikoslovnoj kroatistici i njezini zadatci, onda prednost valja dati opisu samoga stanja, a na tome će se opisu zadatci već sami po sebi postupno orisavati i slagati u sustavan nacrt za naše kroatističko djelovanje u budućnosti.¹

Kakvo je dakle stanje jezikoslovne kroatistike danas, gotovo pet i pol godina od uspostavljanja hrvatske vlasti u Hrvatskoj nakon prvih demokratskih višestranačkih izbora u proljeće godine 1990? Iskreno žalim što nas odgovor na to pitanje ne može zadovoljiti, a kamoli obradovati. Valja priznati da je hrvatska jezikoslovna kroatistika, ali i hrvatska slavistika i lingvistika uopće, u nekim razdobljima, bar u nekima, osobito posljednjih desetljeća, bolje stajala nego danas i bolje zadovoljavala u ondašnjim zadatcima nego današnja u sadanjima. Istina jest da u toj ocjeni leži stanovito protuslovlje, na prvi pogled stanovita nelogičnost, jer u prošleme je društvenom i političkom sustavu hrvatsko jezikoslovlje nailazilo na sve moguće poteškoće, neprilike i zapreke ako je željelo ispunjavati svoju nacionalnu znanstvenu zadaću, a danas mu, bar u načelu, ništa ne sprječava zamah i procvat. To protuslovlje jest neobično i začudno, no stvari jesu kakve jesu i valjda je nešto u ljudskoj naravi što ga može objasniti.

Ima, naravno, i nekoliko okolnosti kojima se stvari donekle ublažuju, makar nas i ne opravdavale. Točno je da naše doba nije baš najplodnije velikim idejama u svjetskoj lingvistici, bilo je u ovoj našoj drugoj polovici XX. stoljeća pojedinih epoha mnogo svjetlijih i slavnijih od ove današnje,² no i to je smjenjivanje plodnih

¹ Šire slavističko djelovanje uključeno je dobrim dijelom u taj isti nacrt – koliko se odrednice prepleću i međusobno upotpunjavaju.

² Posljednjih se desetljeća zapravo ništa ne može usporediti primjerice s binarizmom, transformacionalizmom (generativnom gramatikom) ili s nostratikom.

i oskudnih razdoblja redovitim pojavom u kretanju ljudske povijesti. Razumije se, svjetsko stanje razmjerno jalovosti moralo se odraziti i u nas, to više što i *ònō* malo što se ovaj čas može naučiti od suvremene svjetske lingvistike, do nas ne dolazi zbog sadanjih teških prilika, u kojima su osobni znanstveni dodiri oštro ograničeni proračunskim okvirima, a iz istih je razloga i dotok stručne i znanstvene literature bio gotovo presahnuo. Nešto se, doduše, u posljednje doba i popravlja, ali ne bitno. Teško je danas naći odgovorne uši koje neće biti gluhe za vrlo jednostavnu a nepobitnu istinu kako je štednja na krivome mjestu najsigurnijim načinom rasi-panja, načinom koji ne može promašiti.³

Objektivna je poteškoća i u tome što za jezikoslovnu kroatistiku ovaj čas ima previše zadataka koji bi se svi morali istodobno izvršavati – svi su važni, svi su nezaobilazni, i oni na kojima se u prošlosti uopće nije moglo i(li) nije smjelo raditi, i oni koje struka danas mora drugačije obrađivati, u drugom osvjetljenju, uz podatke do sada zatajivane ili prešućivane. Ta se poteškoća nije mogla posve svladati, ali stvari su se mogle znatno ublažiti da su izazovi potakli prave inicijative i organizacijske odgovore. Tu je sada besplodno i besmisleno ako pojedinci prebacuju odgovornost na ustanove, a ustanove na pojedince. Institucionalizirana znanost jest zakazala, ali ni ljudi što je sačinjavaju nisu našli odgovarajućih rješenja za aktualno stanje naše i opće kroatistike.

Iznesene dvije nepovoljne okolnosti, to jest stanovita odsječenost od svjetskih zbivanja i nesnalaženje u nagomilanim hitnim poslovima koje sve odjednom valja obaviti, pogoršane su daljnjim razvojem. Izoliranost se pokušava suzbiti gotovo isključivom orijentacijom na američku lingvistiku, što je veoma pogibeljno za hrvatsko jezikoslovlje, možda za hrvatsko čak i više nego što bi to bilo za koje drugo.⁴ Sami Amerikanci, tako veliki i tako daleko, više poštuju i bolje poznaju europske nacionalne lingvistike nego mi mali na sjecištu srednje, sredozemne i jugoistočne Europe. A zastoj u rješavanju hitnih pitanja doveo je do toga da ih počnu rješavati često vrlo agresivni laici raznih vrsta: čudaci, špekulanti, fanatici, gubitnici i promašenjaci, intelektualni egzibicionisti i drugi njima slični. Priroda ne podnosi vakuum – tu staru izreku valja uvijek imati na umu. Svaki veliki društveni preokret izbacuje na površinu s jedne strane razne osobenjake, s druge pak razne prodorne besprincipijelne često nedoučene karijeriste. Drugi se čak često udružuju s onim prvima. Ako koji kvalificiran dio aktivnoga društva ne odgovara svojim dužnostima, odmah se ubacuju u nastalu prazninu spomenuti nepozvanci. Dva su područja na kojima najviše djeluju – s jedne strane u normativnim pitanjima hrvatskoga jezika, prvenstveno u pravopisu i leksičkim problemima, s druge u genezi hrvatskoga imena, hrvatskoga jezika i hrvatskoga etnosa. A ako nema kvalificiranoga struč-

³ Skupo je kada cio naraštaj jedne znanstvene grane mora u najaktivnijim mladim godinama investirati vrijeme, energiju i intelektualnu snagu za osnovno (i često površno) snalaženje u nekoj perifernoj ali potrebnoj znanstvenoj disciplini, umjesto da se dva-tri čovjeka specijaliziraju u njoj i služe svim ostalima kao znanstveni servis, uvijek na raspolaganju.

⁴ Mislim prvenstveno na sociolingvistiku, nama najbolje odgovara duh u srednjoeuropskoj sociolingvistici.

nog i znanstvenog odgovora, onda je razumljivo da šira javnost, neobaviještena i neobrazovana u lingvističkim pitanjima, pomalo prihvaća ono što joj nudi, recimo tako, "alternativna lingvistika".⁵

Prve se neprilike, bar u načelu, razmjerno lako možemo osloboditi, to jest svladati stanovitu jednostranost. Shvatimo li pravo što je hrvatski jezik kao pojava, o čem će još biti riječi, odmah postaje jasno kako jednostrana znanstvena orijentacija ne vodi uspješnu rješavanju hrvatskih jezičnih pitanja, to više što s druge strane oceana dolaze ne samo avangardne znanstvene ideje nego i mnoge pomodne efemerne novotarije kojima se samo glumi znanost.⁶ Američka lingvistika jest i u današnjoj općoj stagnaciji svojim boljim dijelom superiorna na svjetskome znanstvenom tržištu, ali hrvatsko se jezikoslovlje bezuvjetno mora dobro snalaziti i u jezičnoj znanosti europskoga slavenskog i neslavenskog svijeta.⁷

Teži je problem sadanja veoma agresivna ofenziva jezičnih diletanata, radilo se o frustriranim čudacima ili o karijerističkim špekulantima ili o kojoj drugoj sličnoj kategoriji. Opasnost je to veća što se u tome šarenom društvu nađu i ljudi što su, iako u lingvistici amateri, inače dobri i ugledni stručnjaci u nekim drugim strukama, a naša, kao i svaka druga šira javnost, nerado se bavi "nijansama" i pojedinostima – stručnjak je za nju stručnjak, znanstvenik je znanstvenik. Nevolja je, konačno, i što se na toj strani pojavljuju i poneki pojedinci s redovitom stručnom filološkom obrazovanosti, jedni zbog raznih osobnih razloga, drugi zbog nekih računica. Sve u svemu, izuzmemo li čudake s ekstravagantnim i bizarnim idejama, čudake kakvih je uvijek i svagdje bilo, i bit će ih, radi se uglavnom o dva kruga iz kojih se regrutira već spomenuta "alternativna lingvistika".

Na prvome su mjestu oni koji su za bivšeg režima šutjeli ili bili "lojalni građani" te nisu sudjelovali u borbama za hrvatsku jezičnu individualnost, za ravnopravnost hrvatskoga jezika, protiv srpske jezične hegemonije, protiv jezičnoga unitarizma. Te su borbe bile osobito izražene u trima fazama: oko novosadskih razgovora, u razdoblju od sarajevskoga slavističkog kongresa preko Deklaracije do 1971. i u 80-im godinama. Sudjelovali su u njima i filolozi i nefilolozi. To su bila teška vremena. Morali su se praviti privremeni kompromisi kako bi se moglo napredovati po obrascu "korak natrag, dva koraka naprijed", ali ponekad nisu pomagali ni taktički kompromisi i mnogi su borci za hrvatski jezik na razne načine stradavali, a svi su bili zapostavljeni u svakom pogledu. Tko je bio po strani, nije morao doduše praviti nikakvih djelatnih kompromisa, ali nije ništa ni pridonosio borbi – da su svi postupali tako, nakon gotovo pol stoljeća imali bismo u hrvatskome jeziku mnoge svršene činove i sloboda bi došla prekasno. Ne treba se zavaramati – ako dugo traje, nasilje postiže i neke trajne rezultate koji ostaju i onda kada

⁵ Uz tolike "alternative", počevši od medicine, ne vidim pametna i uvjerljiva razloga zašto bi baš lingvistika morala biti pošteđena.

⁶ Zajedničko je svima da za njih ne treba mnogo učiti i raditi, da ne treba svladati "zastarjelu" znanstvenu prošlost, da se sve počinje iz početka, uz bombastičnu novu frazeologiju i terminologiju.

⁷ U određenom smislu valja posebnu pozornost posvetiti slavistici, osobito u slavenskim zemljama. Mnogi naši problemi dolaze iz toga smjera.

ono na koncu eventualno i doživi poraz.⁸ No neki od onih koji su prije bili po strani, ili čak više-manje pomagali režimu, danas ipak smatraju da je došao njihov čas. Kako bi mogli uspjeti, moraju činiti dvoje: glasno se i nametljivo prikazivati velikim Hrvatima i žustro zastupati neke koncepcije koje su, bar prividno, radikalno hrvatske, a s druge strane, prešućujući njihove razloge i rezultate, bučno napadati lingviste koji su kao hrvatski borci činili i određene kompromise. Ako pak lingvisti iznose protiv pretjeravanja znanstvene argumente, valja ih proglasiti *yu*-nostalgicima.⁹

Tu je točka na kojoj se opisani novopečeni veliki Hrvati sastaju s autentičnim, ali specifičnim hrvatskim rodoljubima što žive u jednome svojem vremenu koje je bilo stalo 1945. Oni nisu ništa naučili u proteklih pol stoljeća i ignoriraju sve promjene koje su stvarno provedene i u svijetu i u Hrvatskoj. Manipulirani od onih prvih, oni će lako povjerovati da su hrvatski lingvisti bar zaludnici ili oportunisti ako već ne i *yu*-nostalgicari. Najlakše će u to povjerovati oni koje bismo mogli nazvati *U*-nostalgicima. Tu ne vrijede nikakvi argumenti, tako da čovjek ponekad pomisli kako tim *U*-nostalgicima, što god oni inače sami o sebi mislili, zapravo i nije toliko stalo do stvarnih i objektivnih interesa hrvatskoga jezika, hrvatskoga naroda i same Hrvatske koliko im je do nekih njihovih starih računa i iracionalnih zadovoljština. Nastupaju autoritativno i samouvjereni, nisu svjesni kako je filologija ozbiljna struka kao svaka druga, da se i ona godinama studira dok se ne ispolože svi ispiti i ne obrani diplomatska radnja. Misle da ako govore materinskim jezikom, odmah i znaju baš sve o njemu. Ne pada im na pamet kako bi se proveli kada bi im, primjerice slijepo crijevo, operirao kakav liječnik koji zna o medicini koliko oni o lingvistici, ili kad bi stanovali u višekatnici koju je sagradio netko tko toliko zna o statici.¹⁰

Kako da reagira struka? Svakako ne tako da ignorira samu situaciju. Može se ignorirati kakav pojedinac kada zaista nije vrijedan pozornosti, ali cijelo sadanje stanje ne. Ne samo radi profesionalnoga ugleda, ne samo zbog povrede dostojanstva. Tu bi mogla biti i taština. No potrebno je reagirati zato što diletantizam škodi samomu hrvatskom jeziku, a preko toga i višim hrvatskim interesima. Ne smije se šutjeti ni zato da karijeristički špekulanti ne dobiju šansu, ali ni zbog onih što žive u zabludi uvjereni da provode pravu hrvatsku jezičnu politiku. Ne treba ni širu javnost prepustiti vjerovanju kako su "alternativni lingvisti" u pravu budući da oni drugi šute. I na koncu, valja dići glas i zbog solidarnosti s onim lingvistima koji se nisu povukli nego se suprotstavljaju diletantima pa su sada osamljeni kao na vjetrometini, tako da se može činiti kako se ostali ne slažu s njima, a ne da su se ostali

⁸ Rijetko je riječ o neispravljivim činjenicama, ali često o takvima koje su se uvukle u podsvijest i oslabile otpore jezičnoga osjećaja, poremetile mu sigurnost. Sedamdesetak jugogodina ostavilo je duboke tragove – mnogi primjećuju samo one površne i zapravo mnogo manje važne.

⁹ Bilo je i nekoliko upornih kampanja kada se nekako osjećalo kako u toj ludosti ima malo previše sustavnosti.

¹⁰ Neki bi "alternativci" to i zasluživali, a i poneki među onim drugima.

prepustili komoditetu i suzdržali od upletanja u sporove koji nisu na njihovoj razini (ili "razini").

Kao primjer o čemu se radi mogu se navesti aktualne rasprave o pravopisu. Vode se polemike o morfonološkim i fonološkim načelima, tvrdi se da je u hrvatskoj tradiciji morfonološki ("korijenski") pravopis, što ozbiljno vrijedi samo za sredinu i veći dio druge polovice XIX. stoljeća, a u starijoj hrvatskoj pismenosti fonološko je načelo zapravo zastupano bar koliko morfonološko; tvrdi se da je fonološki pravopis srpski, iako su Srbi sve do Karadžića pisali samo morfonološkim pravopisom i konačno uveli fonološki tek nakon njegove smrti.¹¹ Ne govori se o tome koje načelo bolje odgovara glasovnim i drugim značajkama hrvatskoga jezika, o tome ne bi li možda trebalo usavršiti kakve pojedinosti u sadanjem pravopisu, kojim više-manje pišemo već cijelo stoljeće. I kakav je rezultat? Ne uvodi se morfonološki pravopis ne zato što ne odgovara hrvatskomu jeziku, što bi bilo ispravno, jer je ta tvrdnja istinita, nego zato što bi to podsjećalo na NDH. A ne provode se ozbiljnije promjene¹² u dosadanjem pravopisu i grafiji¹³ ne zato što to priroda hrvatskoga jezika ne zahtijeva, što pak ne bi bila istina, nego zato da se ne narušavaju navike. U svakom slučaju, to baš ne daje lijepu sliku o nama, o našoj volji i našoj ozbiljnosti.

Mnogi doduše smatraju kako nije važno što svijet misli o nama, a znamo da to nije tako, najmanje danas kada je raznim snagama stalo da se o Hrvatskoj stvara što crnja slika. I nije u pitanju samo problematika hrvatskih jezičnih i pravopisnih norma i hrvatskoga rječničkog blaga. U novije doba ima naime i drugih problema. Do sada je bilo poznato da u srpskoj tradiciji već odavna kolaju razni mitovi o slavnoj srpskoj prošlosti u Indiji i Kini, ili u Africi, o tome da je Sibirija zapravo Srbija i slično, a u nas nije bilo takvih fantazija.¹⁴ Sada pak saznajemo, i to uz djelomično lingvističku argumentaciju, da su primjerice Semiramida i Nefretete bile Hrvatice i da na Kavkazu milijuni ljudi pišu hrvatskom glagoljicom. Nestručna javnost polako se navikava na takve ničim neutemeljene izmišljotine, koje nas duboko kompromitiraju u svijetu. Najneobičnije je u tome da se iz hrvatskog patriotizma oponaša ništa drugo nego tragikomična srpska mitomanija.

Polazeći od naslova ovoga izlaganja očekivao bi se katalog zadataka, no mislim da to nije potrebno, svatko u našoj struci dobro zna što o nam sve treba, i to

¹¹ Drugim riječima, fonološko je pravopisno načelo u hrvatskoj prošlosti bolje zastupano nego u srpskoj.

¹² Neke su važne promjene ipak provedene, prije svega u pisanju *je* (od kratkog *jata*) iza *r* i u tretiranju dentala ispred afrikata, ali za sada samo kao fakultativne. No u praksi se slabo provode – meni je primjerice u *Školskim novinama* od 3. listopada 1995. u objavljenome izvтку iz ovoga izlaganja (str. 9) oblik *zadatci* u naslovu promijenjen u *zadaci*. Neobična intervencija!

¹³ Uz dvoslove *dž*, *lj* i *nj* morao bi se uvesti i dvoslov za dvoglasnički dugi *jat*. Naravno bi bilo da to bude *ie*, kao u talijanskome, francuskom i španjolskome (gdje je mjesto u sustavu tih jezika nešto drugačije) ili u slovačkome (gdje je načelno kao u nas), no ako za to postoje političke i psihološke zapreke zbog II. svjetskog rata, može se uvesti što drugo, primjerice *ye*, *ie* ili kakvo slično rješenje ukoliko baš mora biti, no dok u nas slovni slijed *ije* (glasovno upravo *ijē*) može imati čas jednosložnu čas dvosložnu vrijednost, nema pravopisne stabilnosti.

¹⁴ Točnije rečeno, gotovo da ih nije bilo, a u svakome slučaju, za nas nisu bile karakteristične.

bez kongresa i bez moga izlaganja.¹⁵ Pitanje je samo k a k o. Važno je samo jedno: valja raditi tako da se polazi od samoga hrvatskog jezika, od njegovih značajki i njegove prirode, a ne da raspravljamo o tome valja li ga približavati srpskomu jeziku, kako se to često radilo u prošlosti, ili ga valja udaljavati od srpskoga, kako se o tome prilično besplodno raspravlja danas. Jezici se ne ravnaju jedan prema drugomu, svaki je jezik sam sebi vrhovnim zakonom. Treba dakle da prvo sami sebi stvorimo jasnu sliku o hrvatskome jeziku, o njegovoj fizionomiji, duhu i ustroju.

U strukturnom pogledu on je umjereno inflektivan fuzijski jezik s izrazito prozirnim fonološkim sustavom izuzmemo li prilično složenu prozodiju, to jest naglasak i kvantitetne odnose, ali to dvoje potonje nije mnogo bitno u našem slučaju.¹⁶ Treba polaziti od te krajnje kratke definicije kada razmatramo same jezične osobine i što njima u jezičnome standardu odgovara ili ne odgovara. U sociolingvističkom pogledu, osobito s kulturnopovijesnog stanovišta, stvari su bitno drugačije i osjetno složenije. Imamo nekoliko posve specifičnih i gotovo unikalnih dvojnih i trojnih značajki hrvatskoga jezika i hrvatskoga jezičnog standarda.

Jedno europsko dvojstvo preklapa se u samome hrvatskom jeziku. U svakome drugom europskom jeziku ako je *Abel*, onda je i *Jakob*, a ako je *Avelj*, onda je i *Jakov*. Imamo ili niz *Jezus*, *Jozef*, *Abraham*, *Elijas*, *Betlehem*, ili niz *Isus*, *Josif*, *Avram*, *Ilija*, *Vitlejem* (apstrahiram fonetiku pojedinih jezika). Ima samo jedan jezik u kojem su izmiješani *Abel*, *Jakov*, *Isus*, *Josip*, *Abraham*, *Ilija*, *Betlehem* i tako dalje, a nije teško pogoditi koji je to.¹⁷ U Europi je samo jedna jezik u kojem su se u povijesti razvijala i usporedno funkcionirala tri posve različita pisma,¹⁸ a moglo bi se govoriti i o četvrtome, također posve različite od prvih triju.¹⁹ I mislim da ni u jednom jeziku nije tako dugo cvala usporedno književnost i razvijala se pismenost na dijalektima triju prilično različitih narječja.²⁰ I na koncu, među slavenskim jezicima ima samo jedan u kojem se crkvenoslavensko naslijeđe nije ugasilo

¹⁵ Svima je već dosadilo ponavljati što bi sve trebalo. Taj je trebalobizam možda najopasnijom hrvatskom bolesti.

¹⁶ Nije bitno za funkcioniranje jezika, inače ne bismo razumijevali onih što slabo poštuju naglaske i dužine. No zato je izvanredno važno kao originalna značajka strukturne i materijalne fizionomije hrvatskoga jezika.

¹⁷ Već spomenuti smještaj na sjecištu srednjoeuropske, sredozemnoeuropske i jugoistočnoeuropske zone nije dovoljan da objasni te činjenice. Samo, naravno, valja intenzivno razmišljati, a tko to danas voli?

¹⁸ Do XII. stoljeća samo glagoljica u hrvatskim (ili pak hrvatsko-crkvenoslavenskim i miješanim) tekstovima, do XIV. stoljeća uz nju i ćirilica, od tada i latinica. Pri tome se hrvatska uglavna glagoljica od starije međuslavenske oblike razlikuje više nego što se irsko pismo ili fraktura ("gotica") razlikuju od obične latinice. Isto vrijedi i za hrvatsku (ili zapadnu) ćirilicu ("bosančicu") u odnosu na ostale ćirilice. Drugim riječima, u Europi ne postoji drugi takav primjer u posljednjem tisućljeću. U nas dva!

¹⁹ To jest, o arapskome pismu, u onoj mjeri i onako koliko se bar uvjetno adžamijska pismenost ("alhamijado") može uklapati u hrvatski književni korpus. I tu su domaće inačice arapskoga pisma donekle originalne u usporedbi sa svojim turskim i perzijskim uzorima, osobito one mlađe.

²⁰ S time da su se u razdoblju između polovice XVIII. stoljeća i hrvatskoga narodnog preporoda provodili standardizacijski procesi u dvama pismenim jezicima, u kajkavskome na sjeverozapadu i u novoštokavskome u svim ostalim krajevima (čakavske pismenosti tada više nema). U Europi postoji još samo jedan analogan slučaj, albanski, samo mladi i dugotrajniji. U susjedstvu još samo armenski.

onako rano kao na zapadu slavenskoga sjevera i juga, tako da nije ostavilo većega traga, niti je trajalo onako dugo kao na istoku slavenskoga sjevera i juga, tako da je moglo ometati modernu standardizaciju, nego je trajalo dovoljno dugo da može prožeti intelektualnu nadgradnju svih triju narječja²¹ i ugasilo se dovoljno rano kako ne bi predstavljalo problem pri standardizaciji.

Mislim da se svi zadatci hrvatske jezikoslovne kroatistike mogu izvesti iz jedne jedine rečenice: treba raščistiti i srediti stanje u struci i treba razvijati, usavršavati i njegovati hrvatski jezik u skladu s njegovim vlastitim značajkama.

Na tako zacrtanome putu valja osobitu pozornost posvetiti jednomu izvanredno važnom problemu. Sa srpske strane, i lingvističke i političke, uporno se inzistira na pitanju jesu li hrvatski i srpski jedan jezik ili dva, s time da se nameće samo jednostrano teorijska lingvistička razina raspravljanja i zahtijeva se odgovor samo u smislu "da ili ne", bez različitih dopunskih analiza i objašnjenja. Tu mi ne reagiramo dovoljno oprezno, kao da nismo ništa naučili iz prošlosti, kao da ne znamo kako nam s te strane nikada nije dolazilo ništa dobro za nas. Naši se ljudi, stručnjaci i nestručnjaci, jednostavno ne znaju ispravno postaviti u toj situaciji.

Pogrješno je naime prihvatiti nametanu razinu i nametani tematski okvir raspravljanja. Stručnjaci znaju kako je ta problematika složena, kako je riječ "jezik" kao lingvistički termin bitno višeznačna i kako je nemoguće kratko i jednoznačno odgovoriti na navedeno pitanje, osobito u nazočnosti nestručne publike (a ona obično ne izostaje u takvim prilikama). Zato onda profesionalni lingvisti često izbjegavaju odgovor, povlače se iz raspravljanja i time pružaju izazivačima priliku da likuju kako hrvatski lingvisti znaju da nisu u pravu i zato se ne usuđuju sudjelovati u raspravi. Nestručnjaci pak nasjedaju i prihvaćaju razgovor pod nametnutim uvjetima.

Te su uvjete srpski lingvisti, književnici, diplomati, bibliotekari, publicisti, povjesničari i svi ostali već odavna uspjeli ugraditi u svjetsku slavistiku, stvoriti u njoj određeni duh, kojemu su samo pogodovala naslijeđena shvaćanja u tradicionalnoj slavistici. I kako onda teče razgovor našega čovjeka sa stranim slavistom, profesionalnim ili priučenim, kada se nađu na kakvu sveučilištu, u kakvoj biblioteci ili u kojem uredu što regulira školstvo za djecu stranih radnika?

Prihativši temu, hrvatski laik, često i iznerviran izazovno superiornim držanjem slavista s kojim razgovora, odgovorit će jednostavno: "Dva jezika!" I onda sve teče prema uhodanome scenariju. Dolazi, primjerice, ovakvo pitanje: "Kao vaš jezik i slovenski? Ili kao češki i slovački?" Odgovor je potvrđan, ili se još dodaje da je razlika nešto manja. A nakon toga žrtvu čeka pitanje zašto se onda u emisiji "Slikom na sliku" prilozi iz Ljubljane prevode, a iz Beograda ne, ili kakva slična zamka,²² i nastaje zamuckivanje i petljanje, ili pak srdita reakcija našega čovjeka i

²¹ Radi se prije svega o pismenostima tih triju narječja. Razlikovale su se grafije, dijalektni glasovi, oblici, tvorba, pa i rječničko blago, ali apstraktni rječnik i viša sintaksa i frazeologija bili su zajednički – to je osiguralo zajednicu duha.

²² Primjerice pitanje mogu li Hrvati čitati slovenske novine onako kako mogu srpske, i slično.

likovanje stranoga slavista kako su Hrvati ovakvi i onakvi i kako se s njima ne može razgovarati.

Hrvatski se jezični stručnjaci, kako je već spomenuto, obično izvlače iz takvih dijaloga, ali katkada ipak upadaju u klopku. No s njima se razgovara drugačije nego s laicima. Lingviste pitaju kako se u poredbeno-povijesnim studijima²³ hrvatski dijalekti mogu dijeliti od srpskih, kako se može razdvajati ukupnost štokavskih dijalekata, ili uopće kako razlikovati komparativistički relevantne hrvatske jezične podatke od srpskih. Ako se pak radi o standardnome jeziku, onda se pita kakve su strukturalne razlike i razlike u gramatici i osnovnoj jezičnoj supstanciji. Prihvate li se te teme u takvu obliku, razgovor obično kreće u veoma lošem smjeru. Lako je odgovoriti da su kajkavski i čakavski dijalekti samo hrvatski, a torlački gotovo samo srpski. To će nam strani slavist dobrohotno priznati (drugo ne bi ni mogao), ali njega zanimaju prvenstveno baš dijalekti štokavskoga narječja. I tu se može reći kako ima štokavskih dijalekata kojima ne govore Srbi i takvih kojima ne govore Hrvati.²⁴ To će također biti priznato, ali najzanimljiviji su, eto, štokavski dijalekti kojima govore i Srbi i Hrvati, uz neka manja mjesna odstupanja, ali mnogo manja i manje važna od razlika prema čisto hrvatskim i čisto srpskim štokavskim dijalektima, da o neštokavskima i ne govorimo.

Nijekati da postoje i upravo takvi štokavski dijalekti bilo bi besmisleno, čak i neinteligentno. Zaključci su nedvosmisleni, imamo samo dva moguća rješenja ako razgovaramo na opisani način: ili moramo prihvatiti da se na onome južnoslavenskom prostoru koji možemo uvjetno ali precizno definirati kao “neslovensko-nemakedonsko-nebugarski”, dijalekti ne mogu po svojim jezičnim značajkama podijeliti na hrvatske i srpske, jer je na taj način nemoguće razdijeliti s v e štokavske dijalekte, ili pak moramo štokavštinu u cjelini dodijeliti jednoj strani. A onda se zna kojoj. Reći će se da je među štokavcima više Srba nego Hrvata (što, uostalom, jest točno), da je među Srbima postotak štokavaca u odnosu na torlake viši negoli među Hrvatima u odnosu na kajkavce i čakavce (što je također točno), da je štokavština u cjelini bliža torlačkomu narječju nego kajkavskom i čakavskom (što genetski nije posve točno, a strukturalno uopće nije),²⁵ i slično. Izbor između iznesenih dviju mogućnosti nije nimalo ugodan, ali drugih nema ako pristanemo na opisani način razgovora.

Kako se dakle valja postavljati? Odgovor i jest i nije jednostavan. Prije svega, na pitanja kakva su opisana ne treba uopće odgovarati ako nismo posve sigurni u svoju ne samo stručnu nego i teorijsku lingvističku potkovanost. Treba reći da nas takva pitanja malo zanimaju, da smo mnogo više zainteresirani za druge jezične

²³ Na indoeuropskoj, baltoslavenskoj, (južno)slavenskoj razini, a i nostratičkoj ako treba.

²⁴ Namjerno izostavljam bosanskohercegovačku i crnogorsku problematiku. Zar nije i bez toga sve dovoljno složeno? Naravno, to ipak ne znači kako bismo se imali razloga bojati da zadenemo i u te teme.

²⁵ Genetski zato što je današnja štokavština nasljednik srednjovjekovne zapadne i istočne, strukturalno zbog odsutnosti velike većine torlačkih balkanizama u štokavštini.

probleme, prvenstveno za praktičnu stranu. Za nas je hrvatski jezik samostalan idi-om zbog više razloga.

Samostalan je zato jer se Hrvati služe svojim jezikom na savršeno isti način kao Talijani svojim, Slovenci svojim, Mađžari svojim, a i Srbi svojim, da spomenem samo naše susjede. Tko nas može prisiliti da govoreći, slušajući, pišući i čitajući moramo neprestano misliti na činjenicu da nas Talijani i Mađžari ne razumiju, da nas Slovenci razumijevaju slabo, a Srbi dobro. Sve te činjenice mi ionako znamo i ne treba nam ih neprestano gurati pod nas niti iz njih izvoditi kakve dalekosežne zaključke. Isto vrijedi, u krajnjoj liniji, i za same Srbe – njih Mađžari, Rumunji i Albanci ne razumiju, Makedonci i Bugari slabo, a mi dobro. I što onda?! Što bi to trebalo praktično značiti? Jer ako se Hrvati služe svojim jezikom kao drugi narodi svojim, ako on služi njih kao druge narode njihov, onda treba da ima, kakav god inače bio, isti tretman kao i ostali jezici. Uključujući i isti odnos prema nazivu jezika.

Hrvatski je samostalan jezik i zato što Hrvati prepoznaju svaki tekst kao svoj ili tuđi po jeziku kojim je pisan. Da hrvatski jezik nema svojih specifičnih crta, to prepoznavanje ne bi bilo moguće. Nije prvenstveno važno ni koje su to crte, ni kakve su ni koliko ih je, bitno je da ih ima.²⁶ Kaže li nam se da je sličnost između hrvatskoga i srpskog jezika bitno veća nego što je to uobičajeno među jezicima, pa da se zato i radi o jednome jeziku te da zato mora imati i svoje ime, to jest *srpskohrvatski jezik*, onda odgovor mora biti nedvosmislen i odlučan – u pitanju je ravnopravnost svih jezika i svih naroda što njima govore. A to je predmet o kojem vrlo malo odlučuje lingvistika. Odlučuje pravna znanost i praksa, a právo ne ovisi o sličnosti nego o drugim momentima. Tvrditi da dva jezika imaju onoliko zakonskih i praktičnih prava koliko su različiti među sobom, bilo bi čistom juridičkom besmislicom. Što bi pravnici rekli na zahtjev da blizanci i dvojnici moraju biti ograničeni u svojim osobnim i građanskim pravima zato što su međusobno sličniji nego drugi ljudi?²⁷

Što su onda dakle naši zahtjevi prema slavističkoj znanosti, prema knjižnicama i dokumentacijskim centrima, nakladnicima, stranim uredima koji reguliraju boravak stranaca i školovanje njihove djece, prema svim sličnim adresatima?

Treba tražiti da se jezik hrvatske književnosti zove hrvatskim – gotovo svi priznaju hrvatsku književnu posebnost, pa ipak se često nađe da je nešto “prevedeno sa srpskohrvatskoga”, čime smo samo oštećeni, osobito kada je riječ o renesansnoj književnosti. Hrvatska djeca u svijetu treba da kao materinski uče jezik koji ona i

²⁶ Ima ih raznih: glasovnih, obličnih, tvorbenih, sintaktičkih – samo to je potrebno ozbiljno istraživati (što je danas slobodno!), a mi se radije bavimo, i to često površno, površnim rječničkim pojedinostima, neusporedivo manje važnima od gramatičkih značajki. Pokušao sam na to upozoriti u nizu od pet priloga u “Vjesnikovu jezičnom savjetniku” (brojevi 339-343, od 15. do 19. ožujka 1995, dakle u ovogodišnjim “Danima hrvatskoga jezika”).

²⁷ Tako bi se, primjerice, jedan bliznac mogao zabavljati i nestati, a drugi bi bio dužan plaćati alimentaciju. Nije li apsurdno?

njihovi roditelji prepoznaju i priznaju kao svoj, s kojim se mogu identificirati, a onda taj jezik treba da se i zove u skladu s time. Takvo pravo imaju mali Turci, Grci, Talijani, Španjolci, Portugalci i svi drugi, zašto ne bi smjeli imati i mali Hrvati. Hrvatski radnici i putnici u svijetu imaju pravo da u formularima i dokumentima upisuju u rubriku "jezik" ime svojega jezika, kao što to pravo imaju svi drugi, da brošure s raznim uputama dobivaju na svojem jeziku, a ne da im se nameće nešto što oni ne doživljavaju kao svoje i s čime se ne mogu identificirati. U svim tim pitanjima Hrvati su još uvijek često diskriminirani i to treba svakomu jasno dati na znanje. Ne bi trebalo biti zabune o tome čija je to dužnost.

Složenije je i teže pitanje sa sveučilištima, knjižnicama i dokumentacijskim centrima. Rastava srpsko-hrvatskoga prisilnog jezičnog braka nameće radnicima u takvim ustanovama razne dopunske napore, a često i troškove, i oni to žele izbjeći i onda kada su inače dobronamjerni. No to se ne može izbjeći, a odgađanje čini stvari samo još težima. Jasno je da će u knjižnicama biti pogrješaka pri razvrstavanju po jeziku, ali pogrješaka ionako uvijek ima, a pogrješke se i ispravljaju. Jasno je i da nije jednostavno odlučiti se za studij ili hrvatskoga ili srpskog jezika, komotnije je ostaviti naziv "srpskohrvatski" i onda pod tom etiketom nuditi čas jedan čas drugi jezik, ovisno o tome odakle je lektor ili gdje je nastavnik studirao. I tu treba dati na znanje da se zapravo radi o krivotvorenju, da se pod nazivom konkretno nepostojećega nudi nešto drugo u konkretnom obliku. Hrvatski slavisti i kroatisti ne moraju više pristajati na takvo stanje stvari i treba da stranim slavistima pomognu shvatiti kako je suradnja s nama za njih same veoma bitno korisna i perspektivna.

To sve vrijedi ne samo za bibliotekare, dokumentariste, nakladnike i druge sličnih zanimanja nego i za golemu većinu slavističkih i drugih lingvista. No ne mora uvijek vrijedjeti za jedan mali broj kabinetskih radnika, za rijetke komparativističke katedre i njihove veoma malobrojne studente, za neke usko specijalističke časopise.²⁸ Djelatnost svih njih nema nikakva osjetnog utjecaja na život i svakodnevicu, ne narušava prirodnih prava hrvatskoga naroda i njegovih pripadnika u svijetu. Postoje u tim krugovima bojazni da hrvatske težnje ugrožavaju njihov rad. Treba da se potrudimo kako bismo na razuman način uklonili te bojazni. Onda će postepeno nestati raznih nesporazuma koji se inače uporno potiču i podgrijavaju sa srpske strane. Ne valja u tom smislu pomagati srpskim slavistima memorandumskoga tipa, pomozimo svojim stranim kolegama koji su u nedoumici. Pomoći ćemo tako i sebi.

O jednome ipak ne može biti ni taktiziranja ni popuštanja. Za jezične pojave važne komparativistici koje su lingvisti u nedostatku boljeg naziva zvali srpskohrvatskima, sam taj naziv treba ukloniti. Zato što je nepovratno i nepopravljivo kompromitiran i zato što je opasno višeznačan. Hrvatska ga lingvistika ne može više upotrebljavati ni u kojem značenju. Za neke specifične pojave, kada je potre-

²⁸ Što sve i koga imam tu u vidu, sudionici ovoga kongresa odlično znaju.

ban, može se uzeti, primjerice, naziv srednjojužnoslavenski i on će savršeno poslužiti svrsi. Takvih kabinetskih naziva ima i inače u znanosti. Oni nikomu ne škode.

SAŽETAK

Dalibor Brozović, Leksikografski zavod "Miroslav Krleža", Zagreb
UDK 800.853:808.62, izlaganje na znanstvenom skupu,
primljeno 26. rujna 1995, prihvaćeno za tisak 2. listopada 1995.

Status and Tasks of Linguistic Croatian Studies

The article deals with the Croatian language as a self-determined phenomenon, also with the need for its improvement and cultivation in keeping with its authentic character. Defining Croatian in contrast to Serbian is rejected, and the suggestion is made to replace the term Serbo-Croatian with Middle South Slav in comparative linguistics as well.

TEZE O LEKTORIMA

Stjepan Babić

vojim člancima o lektorima pokrenuo sam podosta burnu raspravu. U novinama i časopisima izašlo je, koliko je meni poznato, preko šesnaest članaka o toj problematici. To sam i očekivao i želio. Jer problem je krupan i ne može se riješiti jednim člankom. Međutim tko želi mijenjati postojeće stanje, nailazi na nerazumijevanja i osporavanja jer su ljudi inertni, navikli su na uobičajeno pa nisu spremni na promjene, pogotovu ako se tiču njih samih, ako bi se našli u lošijem položaju, stvarno ili samo mislili da će tako biti. Zato su se najviše javljali lektori većinom odbijajući moja gledišta.

Morao sam pokrenuti to pitanje jer se u općoj svijesti uvriježilo mišljenje da nema pismenih tekstova bez lektora, a kamo nas je to shvaćanje odvelo, pokazuju apsurdni koje sam naveo u prošlim člancima. Na to sam potaknut i žalbama lektoriranika koji su mi se obratili zbog nasilja koja trpe od lektora, podacima koji su mi slani kao primjeri što sve lektori čine. Zbog toga sam u tu problematiku bolje upućen nego čovjek koji za nju zna samo iz osobnoga iskustva. Ali su se žalili i bunili samo neki, većina je pokorno dopuštala da im se tekstovi prekrajaju kako tko želi. Dokle je to došlo za komunističke vladavine, lijepo je prikazao prof. Josip Pavičić svojim člankom koji već naslovom kazuje bit problema "Autori krpe, tekstovi smeće" jer se stvorila takva klima da se s tuđim tekstovima smije raditi što je komu volja. "... ne mogu prešutjeti, a to je da su ih naučili da ne drže do vlastitoga teksta, tj. da svakome dopuštaju da im od teksta radi što ga je volja", kaže prof. Pavičić. A malo zatim: "Strast za vladanjem nad tuđim tekstovima jača je od svih društvenih promjena." A završava: "Da, autori su krpe, tekstovi su smeće, ali velikani bez njih ipak ne mogu. Isplati se raditi na tome da jednoga dana autori i